

09 اپریل 2017

عزیز کهگدای

وزیر معروف و دانشمند افغانستان میر علی شیر نوائی

یادداشت‌های مرحوم حافظ نور محمد کهگدای «قسمت ۲۴»

نوائی در ۸۴۴ ق در شهر هرات متولد و دوران طفولیت و جوانی خود را دور از هرات گذرانید. علم و کمال را با زحمات فراوان فراگرفت، هنگام تاج گذاری سلطان حسین بایقراکه در آنوقت هرات پایتخت سلطان و مرکز تمدن بود در اثر نوشتن قصیده نزد سلطان نوازش دیده و او را در زمره درباریان خود پذیرفت و لقب مهرداد سلطنتی را بوی داد. چون نوائی در میان شاعران و دانشمندان آن عصر مقام برجسته و جایگاه بلندی داشت، به فعالیت های وسیعی دست زده و در راه عامه اقدامات نیکو و مساعی بلیغی صرف کرد تا آنکه بمقام وزارت رسید. در دوران وزارت علاوه بر فعالیت های ادبی و علمی بیشتر وقت خود را وقف امور عمرانی و خدمت ب مردم نمود که این عمل وی باعث محبوبیت مردم گردید.

درین دوره امور تعلیم و تربیه و تدریس در مدارس بوجه نیکو و اسلوب پسندیده انجام میشد. مشهورترین مدرسه و خانقاه اخلاصیه، مدرسه طب و حکمت، مدرسه نظامیه هرات و مدرسه خرویه مرو بود. برای مدرسین معاشات گزافی میپرداخت و از حقوق زیردستان خود حمایت میکرد. در این مدارس هزاران شاگرد کسب تحصیل نموده عالم و فاضل برآمده، علم و فن را در اطراف و اکناف مملکت ترویج نمودند و بسیاری شان تألیفات و تصانیف زیادی در علوم مختلفه نمودند. مولانا جامی، ملا حسین واعظ کاشفی، خواند میرجمال الدین، عطاءالله الاصلی، خواجه ابوالقاسم اللیثی، دولت شاه و غیره که هر کدام در افق علم و ادب، آفتاب درخشانی بودند.

بیس سبیش بیش

نوائی آبدیهای فراوانی کرد از قبیل خانقاه که بشکل مدارس علمی و مراکز تربیوی بود و هر خانقاه، دارای یک مدرسه و یک مسجد از ملحقات خود داشت، مساجد، حمام، کتابخانه، دارالشفاء، باتدای رایگان مریضان، کاروانسرا برای سهولت مسافرین، پلها و غیره. چنانچه مؤلف فتوحات شاهی مینویسد: نوائی آنقدر آبادی های خیریه در بقاع الخیر، صحرا ها و راه های خراسان ساخت که از قید قلم خارج است، از قبیل آرامگاه عطارنیشاپوری، کتابخانه علی شیر نوائی در هرات، مقبره حضرت جامی، کاروان سرای و حمام معروف چهل دختران هرات، پل بزرگ بابا کمال هرات، مساجد، مدارس و خانقاه که ایوان مقصوره اش با لاجورد و طلاي خالص تزئین شده است.

نوائی در افکار و عقاید دینی، شخص راسخ العقیده بود، چنانچه در باغ «مرغنی» مسجدی آباد نمود که در زیب و وزینت آن مساعی جمیله بخرچ داد. نماز جمعه و سایر نماز های پنجگانه بجماعت اداء میشد. خواجه حافظ محمد سلطان شاه قاری جهید و معروف، امامت آنرا بعهده داشت. کذا میر محتسبی مقرر کرده بود تا مامورین را به صوم و صلوات ترغیب نماید.

میرعلیشیر نوائی در کتاب مجالس النفایس راجع به شعراء و فضلاء عهد خود نوشته واز آنها نام میبرد که در حجر تریبه او پرورش یافته، قدرانی ها کرده و وسیله تشویق آنها را فراهم نموده است و در مقابل حوادث روزگار برای آنها حکم سپر را داشت.

در وفارسی میسراید اشعارش بسیار دلچسپ و جذاب اند که لیاقت و صفات ذاتی او را بیان میکند. نوائی شعر خود را نزد مولانا جامی جهت اصلاح میفرستاد چون اشعارش فوق العاده و پخته بود اکثراً مولانا جامی آنرا واپس مسترد میکرد.

همچنین در این دوره خوشنویسی، کتابت، خطاطی، تذهیب و سایر فنون متعلق به کتاب به انتهای عروج خود رسید و از فصیح منادی و ناموران در این عهد، فنون و صنائع مستظرفه به منتهای عروج و اعتلای خود رسیده و صاحب کمالان این فنون شهرت یافتند که میتوان از مولانا جعفر تبریزی، آغا میرک، مولانا شمس معروف، استادبهراد،

د پانو شمیره: له 1 تر 3

افغان جرمن آنلاين په درنښت تاسو همکارۍ ته رابولي. په دغه پته له مور سره اړیکه ټينگه کړئ maqalat@afghan-german.de

یادونه: دلیکني د لیکنيزي بني پازوالي د لیکوال په غاړه ده، هيله من يو خپله لیکنه له رالیرو مخکي په خیر و لولئ

مولانا سلطان محمد خندان، مولانا علی الکاتب مجنون، مولانا نیاری، استاد قل محمد نقاش، مولانا سلطانی، مشهدی، مولانا عبدالصمد رنگمال مولانا شیر علی و غیره نامبرد. در موسیقی مولانا غباری سائلی، بنائی، امر علی، استاد قل محمد. در جلدسازی و نقش بری میرسعید فغانی. در صحافی میرقریشی. در شطرنج مولانا مرتاض، مولانا صاحب بلخی، مولانا فضل الله و غیره که هر کدام سرآمد عهد خود بوده یادگارهای در فنون جمیله از خود بجا مانده اند. محیط علمی و ادبی حیات نوائی، این شخصیت بزرگ به دنیای علم و ادب بقدری موثر، نافذ و مفید واقع شده که شخصیت میر نزد همه قابل قدر و تمجید قرار گرفته و سایر جاه ها را تحت الشعاع خود قرارداد.

شهر هرات در زمان میرعلیشیرنوائی با بغداد، قرطبه، قاهره و سایر مراکز علمی و ادبی همسری میکرد و حلقه های که میر بدور خود تشکیل داده بود عبارت از: ادباء، مؤرخین، مفسرین، انشاء پردازان، شعراء، خطاطان، مصورین، اهل فنون، ریاضی دانان، سیاق نویسان، شطرنج بازان، موسیقی دانان، پهلوانان، زرگران، کلالها، کمانگراها، خیاطان، معماران و غیره که ماهرین و متخصصین هر صنف در آن شامل بودند. با این هم تواضع و فروتنی، لباس متانت و وقار را زیب دوش خود ساخته همه حضار بامراعات، احترام و توفیر بطرف میرمی نگریستند. در مجالس و بزم های علمی و ادبی نوائی، اهل مجلس از استماع منظره ادبی و غیره نهایت محظوظ میشدند.

مسجد جامع هرات که بنام مسجد جمعه نیز یاد میشود، در اول چوبی آباد شده بود ولی در شب جمعه ۸ جمادی الاول ۱۰۱۴ ق در اثر اصابت الماسک قوی بسوخت و مسجد کنونی توسط سلطان غیاث الدین بصورت پخته و کاشیکاری فیروزه ئی ساخته شد اما عمر سلطان وفا نکرده این بنا خیریه به پایه تکمیل نرسید. حملات چنگیزی در زمره سایر آبادانی هرات به این مسجد صدمه بزرگی رسانید. بعد از ملک غیاث الدین شاهان دیگری به نوبه خود به ساختمان و ترمیم مسجد مذکور نیز مساعی جمیله بکار بردند.

میرعلیشیرنوائی در اكمال تعمیر این مسجد بسیار شوق و شغف قلبی داشت که در تکمیل و امور ساختمانی آن با ماهرترین متخصصین فن داخل مذاکره شد و از افکار آنها استفاده نموده تزئین و زیبایی مسجد را بسرحد کمال رسانید. بالاخره نوائی در ۹۰۳ ق بکار مسجد آغاز کرد، مهندسین مشهور و معماران معروف را بکارگماشت و در اجوره مزدوران آنقدر فیاضی و جوادی بکاربرد که همه آنها از دل و جان کار کرده و تعمیر در موعدهش بی پایان رسید. بعد از فراغت تعمیر، مهندسین و کاشی تراشان رابه نقش و نگار مسجد برگماشت. طاق ها و رواقها رابه نقوش اسلامی و چینی «خطائی» مزین و دیوارها را با گل و برگ های رنگارنگ منقوش ساختند.

برای ساختن منبر از نقاط دور سنگ مرمر را خواسته و استاد شمس الدین سنگ تراش را بساختن آن مکلف نمود، وقتیکه منبر به انجام رسید، شعراء این مصرع را با ماده تاریخ آن سرودند: **هرگز کسی ندیده منبر بسنگ مرمر.** کتابه آنرا به نقاش مشهور و خوشنویس آن عصر خواجه میرک سپرد. خواجه در کار تعطل نشان میداد. کوشش میردر بطانت و تانی او مفید واقع نشد، هم کار کتابه مسجد به تأخیر افتاد و هم میرک در گلگشت بود. میرتدبیری نمود و خواجه جلال الدین محمد کاردارمالیه را فرمود که بنام خواجه میرک رقعۀ بدین مضمون بنویسد: خواجه میرک را واضح خاطر باد! مبلغ پنج هزار دینار طلب حکومت که بر زمه شماست به زودی ممکنه داخل خزانه سرکاری نمائید زیرا در این موقع حکومت به پول اشد ضرورت دارد.

دو نفر محصل با رقعۀ نزد خواجه میرک رفته از او طلب زر مذکور را کردند. میرک از این تقاضای غیرمترقبه مضطرب گردیده، یکه راست بخدمت نوائی حاضر و چنین عرض کرد: بلحاظ خدا وزیر صاحب! بمن رحم و امداد فرمائید تا از عذاب شاهی و ارمم. میر تبسمی کرده گفت: خوب خواجه! باشما کمک میکنم در صورتیکه کتیبۀ مسجد را در موعده ۱۵ روز به انجام برسانید. بدین وسیله میرک کتیبۀ مسجد را بزودی انجام داد.

در پایان از یک تواردی «۱» که بین میرعلی شیرنوائی و پهلوان ابوسعید اتفاق افتاد خالی از دلچسپی نخواهد بود: میر غزلی را که سروده بود، زیر بالین مانده و خود برای اجرای اموری بیرون رفت و پهلوان ابوسعید که به حضور میر حاضر بود، غزل میر را از زیر بالین نقل کرده و اصل را بجایش گذاشت. وقتیکه میر بازگشت، پهلوان را بسرودن غزلی از طبع خودش مکلف نمود. پهلوان با نهایت مهارت بخواندن غزل نقل برداشته، پرداخت میر حیران مانده باخود گفت: خدایا! این چه معامله است، من این غزل را همین اکنون سروده ام و به ذهن و خاطر پهلوان چگونه انتقال یافته است؟ و میر تصور نمود که شاید «توارد» باشد اما وقتیکه بیت دوم، سوم، چهارم الخ را خواند میر نهایت مضطرب شد. هنگامی که به تخلص رسید در عوض «نوائی» تخلص «نسمی» را شنید. استعجاب فوق العاده برای میرنوائی دست داد، چنانچه میر مینویسد: من از این واقعه چنین متغیر و متأثر شدم و بجای اینکه چیزی بگویم، بخاموشی تمام به تحسین و تقدیر غزل پرداختم اما دلم گواهی میداد که اتفاق چنین واقعه

ازممکنات نیست . تا اینکه پس از چندی ، پهلوان خندیده اعتراف نمود که این غزل از خود شما بود و من از راه تفنن و خوش طبعی آنرا نقل کرده بودم .میرعلیشیرنوائی این مرد بزرگوار و وزیر دانشمندوبرازنده افغانستان در ۹۰۶ ق جهان فانی را وداع کرد.

«۱» تَوَاژِد – در اصطلاح ادب آنست که دوشاعر بی خبر از یکدیگر، هرکدام شعری بگویند که از حیث لفظ و معنی مانند هم باشد به به طوری که گمان برد یکی از آن دوتن این شعر را از دیگری نقل کرده است ، و این را موارد هم میگویند.

د پانو شمیره: له 3 تر 3

افغان جرمن آنلاین په درنښت تاسو همکارۍ ته رابولي. په دغه پته له مور سره اړیکه ټینګه کړئ maqalat@afghan-german.de یادونه: دلېکنی د لېکنیزې بنې پازوالي د لیکوال په غاړه ده ، هيله من یو خپله لیکنه له رالیولو مخکې په څیر و لولئ